

ILEANA DASCĂLU

**REPRESENTING USES OF NEW TECHNOLOGIES AND
PHILOSOPHICAL IDEAS IN THE TV SERIES *BLACK MIRROR***

Ileana Dascălu

University of Bucharest, Faculty of Philosophy, Bucharest, Romania.

Email: ileana.dascalu@filosofie.unibuc.ro

Abstract: Black Mirror, the critically acclaimed TV anthology series famous for presenting a dystopian future where high technology meets humanity's dark side has also received a lot of attention from the academia. Generally considered a reflection on the dark side of technology, it has stimulated debate on the philosophical implications of contemporary society's infatuation with technological innovations. Virtual realities and social control made possible by the digital world are salient topics for discussion, and they have inspired comparisons with the work of philosophers such as Michel Foucault and Jean Baudrillard.

This paper aims to give a presentation of the series focusing on the philosophical implications some of its episodes suggest. It analyses the relation between dilemmas of contemporary societies and the dystopian future which the series presents. In the end, it suggests a complementary perspective that interprets Black Mirror beyond its discourse about the effects of technology. This suggested reading argues that Black Mirror depicts a society governed by principles that failed to ensure justice and stability in the face of concurrent drives and forces brought by the new technologies.

Keywords: Black Mirror, dystopia, technology, social media, moral dilemmas, biopolitics, justice, stability

REPREZENTĂRI ALE FOLOSIRII NOILOR TEHNOLOGII ȘI IDEI FILOSOFICE ÎN ANTOLOGIA TV BLACK MIRROR

Rezumat: Black Mirror, mult apreciatul serial TV recunoscut pentru prezentarea unui viitor distopic în care tehnologiile performante relevă fața întunecată a umanității s-a bucurat de multă apreciere și în mediul academic. Considerată a fi îndeobște un discurs asupra laturii negative a tehnologiei, antologia a stimulat și dezbateri privind implicațiile filosofice ale pasiunii societății contemporane față de inovațiile tehnologice. Realitățile virtuale și controlul social pe care lumea digitală le face posibile reprezintă totodată teme fundamentale de discuție, care au inspirat comparații cu opera unor filosofi precum Michel Foucault sau Jean Baudrillard.

Scopul acestui articol este de a face o prezentare a serialului din perspectiva implicațiilor filosofice sugerate de unele dintre episoade. Astfel, este analizată legătura dintre dileme ale societăților contemporane și versiuni ale unui viitor distopic. La final, articolul sugerează o perspectivă complementară ce interpretează Black Mirror dincolo de discursul asupra efectelor tehnologiei. Conform interpretării propuse, Black Mirror descrie o societate guvernată de principii care nu au reușit să asigure dreptatea și stabilitatea socială în fața impulsurilor și forțelor concurente generate de noile tehnologii.

Cuvinte-cheie: Black Mirror, distopie, tehnologie, social media, dileme morale, biopolitică, justiție, stabilitate.

1. Introducere

În 2011, înainte de lansarea serialului *Black Mirror* pe Channel 4, Charlie Brooker, principalul său autor, a scris un text de prezentare pentru public în care a sugerat și cum ar putea fi interpretat simbolul din titlu.¹ „Oglinda neagră” poate fi ecranul oricărui dispozitiv tehnologic care ne conectează la o formă sau alta de realitate, surprins după ce fluxul de informații pe care îl mijlocește a încetat. Este „ecranul rece și lucios al unui televizor, monitor sau smartphone” prin care obișnuim să participăm la o anumită lume și care acum ne obligă să ne confruntăm cu propria noastră reflexie. *Black Mirror* analizează relația indivizilor cu tehnologia, cum evoluează așteptările noastre vizavi de aceasta și cum gestionăm efectele sale imprevizibile. Ceea ce l-a interesat pe Brooker a fost să exploreze acel spațiu „dintre încântare și disconfort” - care sunt două reacții - și în funcție de prezența sau absența sentimentului de a deține controlul, două tipuri de raporturi pe care le avem cu realitatea. Într-o formulare mai curând eliptică, se poate spune că fiecare poveste oglindește angoase ale postumanismului și ne pune în contact cu partea întunecată a folosirii tehnologiei în societăți dominate de varii dileme morale și instituționale.

Black Mirror este o antologie pentru televiziune - episoadele sunt lipsite de continuitate narativă, au teme și distribuții separate, o structură de film cu elemente SF. De cele mai multe ori finalul este construit astfel încât rezolvarea situației de criză să șocheze sau să-l facă pe spectator să reflecteze la un deznodământ alternativ. Unul dintre episoadele recente, *Bandersnatch*, este un film interactiv a cărui acțiune se petrece în trecut, în anii '80 și ai cărui spectatori au posibilitatea să aleagă din mai multe variante ce urmează să facă personajul principal, un tânăr programator și creator de jocuri video. Timpul în care sunt proiectate scenariile este, în general, o convenție care ajută la verosimilitate, dar, așa cum scria Brooker în aceeași prezentare din 2011, serialul este „despre modul în care trăim acum - și despre cum am putea trăi în următoarele zece minute dacă suntem neatenți” (Brooker 2011).

Prin urmare, deși unele episoade prezintă inovații tehnologice posibile peste câteva decenii (de exemplu, *The Entire History of You*, în care există dispozitive care înlocuiesc total funcțiile memoriei umane astfel încât putem derula ori de câte ori vrem secvențe din viață), ele sunt construite ca alternative sau amplificări ale unor dileme prezente. Implicațiile etice ale posibilității de a înregistra orice, fără limite impuse de mediile de stocare sau de restricțiile financiare, ar putea viza gestionarea politică a acestei cunoașteri, autenticitatea comunicării sau modul în care se transformă relațiile apropiate dintre oameni. Cum ne raportăm la ceilalți dacă această tehnologie ne alimentează convingerea că suntem omniscienți și omnipotenți? Cum se modifică psihologia relațiilor în care încrederea, vulnerabilitatea, iertarea sunt importante? Este capacitatea de a nu mai uita nimic de natură să ne afecteze radical identitatea? Devenim mai empatici grație faptului că putem vedea realitatea prin ochii celorlalți în condițiile în care amintirile stocate se pot transforma în resurse media accesibile?

Fiecare episod reușește la final să genereze întrebări legate de probleme contemporane despre care este reconfortant să credem fie că sunt sub controlul unor instituții echitabile, fie că în lumea în care trăim nu vor avea consecințele radicale sugerate în film. Totuși, în măsura în care acest optimism a priori există, nu ar trebui ignorat faptul că situații similare acestor scenarii pot să modifice realitatea mult mai repede decât ne-am aștepta. De exemplu, *Nosedive* prezintă o lume în care reputația, calitatea relațiilor cu ceilalți, accesul la principalele bunuri și avantaje distribuite social sunt determinate aproape exclusiv de scorul pe care fiecare individ îl are într-un sistem foarte sofisticat de evaluări din partea celorlalți. Presiunea acestui sistem este atât de mare încât libertatea de exprimare și autenticitatea imaginii pe care fiecare o întreține sunt din start imposibile. Conformismul, a cărui încălcare are costuri sociale însemnate, reprezintă o implicație etică la care putem reflecta fără mare dificultate, dat fiind că în prezent social media oferă suficient material pentru a identifica direcții de evoluție, dar se poate merge și mai departe dacă acest scenariu ar fi aplicat la scară largă. Guvernul chinez a început să cerceteze cum ar putea fi realizat un sistem național al reputației sociale (social credit), o imensă bază de date în care indivizii

și companiile vor avea atribuite punctaje în funcție de îndeplinirea unor indicatori sociali (exemplul cel mai puțin problematic este să-și fi achitat obligațiile financiare). Comportamentele sociale și financiare, loialitatea față de anumite branduri, respectarea regulilor comunității se agregă în seturi de date care pot însuma o mie de variabile.² În acest caz, centralizarea masivă a datelor indivizilor conduce nu doar la un control în masă asupra vieții private, ci și la un sistem social care adaugă tradiționalelor instituții ale pedepsei noi modalități de a-i sancționa pe cei care nu prezintă suficientă încredere.

Unul dintre termenii des folosiți pentru a caracteriza acest serial aparte și care s-a bucurat de foarte multă atenție inclusiv în mediul academic este acela de distopie. Etimologic, termenul desemnează un spațiu nefast, rău și se opune utopiei, care are asociată promisiunea unui spațiu imaginat favorabil sau a unei societăți ideale, rodul gândirii unor vizionari și imposibil de construit în realitate. În acest sens, totalitarismul poate fi considerat un dis-topos colectivist ca spațiu concentraționar în care răul moral acaparează întreaga societate, dar în egală măsură se poate vorbi și despre distopii tehnologice, cu sensul general de scenarii în care consecințele nefaste ale folosirii tehnologiei ne creează anxietate și un sentiment al alienării.

Într-o monografie interesantă în care analizează forme de distopii în special în politică și artă, precum și surse ale acestora în imaginarul colectiv, Gregory Claeys arată legătura dintre distopie și apocalipsă, respectiv momentul în care se revelează destinul omenirii. Distopia este o resemnificare modernă a credinței în apocalipsă, în condițiile unui pesimism secular, „implică un viitor de temut, dominat de haos și distrugere” și, totodată, o utopie eșuată (Claeys 2017, 5). În distopiile tehnologice/științifice ca, de pildă, *Brave New World* de Aldous Huxley temele mari variază, de la pericolele exercitării de către stat a controlului asupra tehnologiei, la sacrificarea unor valori pe care efectele negative ale unor tehnologii le fac incompatibile (sacrificarea adevărului și a libertății în numele fericirii promovate de societatea de consum), apoi dominația etosului colectivist și în final dezumanizarea.

Așa cum explică Annabel Jones și Charlie Brooker în *Inside Black Mirror*, o sursă importantă de inspirație a fost serialul „Zona

Crepusculară” (The Twilight Zone) care a reușit să aducă în atenția publică probleme sensibile ale vieții sociale și politice din America Războiului Rece integrându-le unor scenarii SF. Se poate spune că Black Mirror este un descendent al The Twilight Zone, în sensul în care a preluat și aspectele inovatoare, și multe dintre temele filosofice ale acestuia. Ambele seriale au urmărit să formeze spiritul critic al spectatorilor din societatea de consum și să pună într-o lumină diferită modelele sociale promovate, discursurile politicianilor, ale producătorilor sau susținătorilor fără rezerve ai noilor tehnologii. The Twilight Zone are de asemenea dedicat un volum recent care analizează mizele filosofice pe care autorul său Rod Serling - în opinia editorilor, un Socrate al Americii postbelice - a intenționat să le așeze în centrul fiecărui episod. Acele experimente mentale i-au confruntat pe spectatori cu întrebări de neocolit despre propria identitate, relația cu ceilalți și cu valorile fundamentale, astfel că „promisiunile experților și elitelor sunt expuse ca trucuri sau glume cosmice, puse în seama unor forțe divine și demonice care împart norocul și nenorocirea.” (Rivera și Hooke, 2019, x)

2. Comunitate, coerciție și limitele morale ale folosirii tehnologiei

Dacă ar trebui aleasă o temă filosofică definitorie pentru Black Mirror dincolo de formule generale ca „relația cu tehnologia” sau „fața întunecată a folosirii tehnologiei”, probabil că cea mai potrivită ar fi aceea a tehnologiei ca spațiu, instituție sau mediu de supraveghere, sancțiune și control. Problemele abordate de fiecare episod în parte diferă mult - terorism, alterarea memoriei celor care primesc misiunea de a extermina alți oameni, posibilitatea de a recrea digital o persoană moartă și de a continua să trăiești alături de un surogat, agresivitate socială, control parental excesiv, presiunea uriașă a social media ș.a., dar principalul motiv pentru care ele devin dramatice este modificarea mediului care le-a permis să apară. De multe ori, este vorba de mediul digital, dar la fel de bine poate fi vorba despre ansamblul instituțiilor sociale de bază. Funcțiile acestora sunt denaturate atât timp cât nu mai

există un bine colectiv al cărui conținut să înglobeze o pluralitate de valori aflate în echilibru. Într-un scenariu alternativ, aceste valori ar fi fost clădite pe un respect egal față de toate ființele umane, capabil să genereze principii stabile de control al devierii de la modelul de persoană morală și idealul social consimțite.

Unul dintre gânditorii des menționați în legătură cu temele filosofice dezvoltate de serial este Michel Foucault. *Surveiller et punir*, studiul său din 1975 despre sistemele disciplinare abordează critic din perspectivă istorică și genealogică instituțiile și mentalitățile prin prisma relațiilor de putere care legitimează prerogativele de a pedepsi, de a disciplina și de a normaliza. În ceea ce privește încrederea în instituțiile de pedepsire ca elemente legitime ale unui contract social, benefice pentru siguranța și sănătatea morală a comunității și care ar privi exclusiv faptele, ea ignoră, din perspectiva lui Foucault, caracterul inevitabil injust și inuman al acestora: „Suplimentul de omenie pe care justiția și l-a asigurat pare explicativ și limitativ, însă, în realitate, este anxionist. De 150 sau 200 de ani, prin urmare, de când Europa a introdus noile sale sisteme penale, judecătorii au început, încetul cu încetul, dar printr-un proces cu origine foarte îndepărtată în timp, să judece altceva decât crimele: „sufletul” criminalilor [...] Cunoaștere a infracțiunii, cunoaștere a celui responsabil, cunoaștere a legii: trei condiții ce permiteau întemeierea unei judecăți pe adevăr. Iată însă că în cursul judecății penale își face acum apariția o cu totul altă întrebare cu privire la adevăr. Nu doar: „Faptul e stabilit și constituie un delict?”, ci și: „Ce vrea prin urmare să însemne acest fapt, ce reprezintă această violență sau acest omor? La ce nivel sau în care câmp al realității trebuie oare să-1 înscriem? [...]” (Foucault 1975, 25)

Evoluția mecanismelor de pedepsire a fost acompaniată de atenuarea cruzimii asupra corpului și spectacolul public. Pedepsa și, mai ales, disciplinarea, pe care Foucault o considera o caracteristică inevitabilă a societăților viitorului, depind mai puțin de voința populară sau de apărarea intereselor indivizilor decât de spațiile și tehnologiile locale. În modernitate, ele sunt mai discrete, mai subtile, restructurate cu ajutorul alianței dintre cunoaștere și putere. Această „tehnopolitică a pedepsirii” (Foucault 1975, 118) nu este un atribut doar al puterii

centrale; ea modelează relațiile sociale în care controlul timpului, al spațiilor și al activităților este continuu și dezvăluie poli de microputere. Disciplina vizează individul, iar starea de permanentă vizibilitate a celui expus este o condiție pentru ca puterea să poată fi exercitată în continuare.

Acest nucleu tematic poate fi identificat în majoritatea episoadelor *Black Mirror* și el este în mod special amplificat în *White Bear*, *Fifteen Million Merits* și *Men Against Fire*. În *White Bear* personajul principal Victoria se trezește în fiecare zi într-o stare de amnezie indusă și repetă același scenariu în care este vânată de necunoscuți înarmați și intimidată de publicul care o urmărește și o filmează constant. Pedepsei stabilite de justiție pentru complicitatea la abuzurile comise de partenerul său asupra unui copil i se adaugă judecata publică sub forma divertismentului, iar la final devine clar că vânătoarea minuțios organizată a Victoriei este de fapt un joc interactiv. Scenariul se concentrează asupra violenței ritualice în societatea divertismentului, volatilității și lipsei de sens a noțiunii de drepturi ale individului, torturii emoționale și represiei publice. Cu toate acestea, pedepsirea Victoriei are în mod straniu un rol de consolidare a coeziunii comunității, pentru că toți cei care participă zilnic la joc nu se limitează la a consuma această formă de divertisment (*White Bear Justice Park*), ci par să contribuie la un act de justiție retributivă asumându-și poziția victimei. Distincția lui Althusser dintre puterea de stat și, pe de altă parte, aparatul de stat ideologic și aparatul represiv de stat poate fi utilă pentru înțelegerea modului în care funcționează mecanismele de disciplinare și sancționare în societatea închisă. (McSweeney și Joy, 2019, 70)

O „rețea carcerală subtilă, nuanțată, dotată cu instituții compacte, dar și cu procedee parcelare și difuze” (Foucault 1975, 379) este prezentată și în *15 Million Merits* în care personajele sunt într-un sens cât se poate de concret prizoniere ale mass media. Distincția între sfera publică și cea privată lipsește. Indivizii nu se pot sustrage nici informației monotone, nici divertismentului de o interactivitate agresivă. Caracteristicile distopiei imaginate de Orwell în 1984 sunt mult extinse, iar controlul indivizilor poate fi supus unei analize care trece dincolo de aspectul instituțional al relațiilor de putere spre o

„tehnologie a puterii” (Foucault 1978, 118). Acest mediu închis, un panoptic opresiv, nu oferă alternativă, iar cei care-i sunt captivi trebuie să muncească din greu pentru a-i asigura perpetuarea și, astfel, propria lor subzistență. Sunt motivați de iluzia că această trudă garantează în mod meritocratic accesul la o realitate mai puțin ternă și monotonă, însă și aceasta face parte din același mecanism de menținere a ordinii sociale. La fel ca White Bear, și acest episod poate fi analizat din perspectiva criticii de orientare marxistă a mass-mediei și tehnologiei comunicării (post-structuralism, situaționism) și mai ales cu ajutorul conceptelor de hiper-realitate, simulare și simulacru dezvoltate de Jean Baudrillard. (Cirucci și Vacker 2018, 103-113)

O formă de control și disciplinare și mai radicală apare în *Men Against Fire*. Militarii care au sarcina de a extermina grupuri de indivizi indezirabili au implantat un cip în creier astfel încât să nu îi mai poată recunoaște vizual pe aceștia ca ființe umane, eliminând empatia și ducând la extrem șovinismul sau rasismul. *Men Against Fire* aduce în discuție conceptele de bioputere și biopolitică, respectiv dreptul statului de a crea viața și a decide moartea indivizilor. Faptul că influențarea proceselor cognitive ale unor indivizi ar avea consimțământul acestora, ar fi legitimă în numele securității naționale și, în plus, că în prezent așa ceva nu este o ficțiune (McSweeney și Joy 2019, 166) indică fragilitatea ideii de autonomie individuală și forța „mecanismelor prin care trăsăturile biologice de bază ale speciei umane au devenit obiectul unei strategii politice, al unei strategii generale a puterii”. (Foucault 1978, 1)

Prin urmare, societatea divertismentului, imperiul bioputerii ca model de guvernare, violența subtilă, exploatarea, dezumanizarea, pierderea autonomiei, crearea de indivizi conformiști, docili și subordonarea valorilor morale consumerismului sunt teme pe care dezvoltarea tehnologiei, anticipată de serial, le face doar mult mai vizibile, aducând în prim-plan dileme etice actuale. Cele două genuri cu care poate fi asociată antologia *TV Black Mirror*, respectiv distopia și SF-ul, oferă cadre foarte potrivite pentru a reflecta asupra condițiilor ce fac posibilă transformarea umanității, asupra paradoxurilor acțiunii colective, și asupra proiecțiilor folosirii tehnologiei. Antologia lui Charlie Brooker poate fi considerată o

analiză „convențional realistă”, în măsura în care ne înfățișează o lume recunoscutibilă, dar „marcată de o alteritate adesea surprinzătoare, o «diferență» care reprezintă textual frica sau dorința sau, poate, mai adesea, o combinație complexă dintre cele două.” (Sanders 2008, 172).

Inteligibilitatea acestei realități virtuale și impactul pe care îl are confruntarea cu ea sunt profund legate de acceptarea (sau iluzia) ideii de progres pe care o datorăm Iluminismului.³ De aici derivă și așteptările fie despre predictibilitatea viitorului, fie despre relativa sa impredictibilitate lipsită de consecințe catastrofale. În acest context, misiunea creațiilor distopice este aceea „de a ne avertiza și educa în legătură cu distopiile din viața reală”, imaginând „soluții raționale și colective acolo unde se ivesc iraționalitatea și panica”. (Claeys 2017, 501)

4. Concluzii

Black Mirror poate fi privit deopotrivă ca o radiografie lucidă a realității pe care o creăm în prezent și ca un semnal de alarmă vizavi de rapiditatea cu care aceasta se poate schimba. Așa cum explică Brooker: în mai puțin de un deceniu, viziunea asupra tehnologiei a depășit stadiul de entuziasm sau optimism naiv vizavi de posibilitățile noilor dispozitive și platforme (Arnopp, Brooker și Jones 2018, 2), ceea ce, în pofida disconfortului pe care l-a generat, este benefic pentru formarea spiritului critic. Uneori aceasta se întâmplă post-factum – de exemplu în *The Waldo Moment* populismul liderilor politici, lipsa de logică și responsabilitate a măsurilor, apatia alegătorilor pot fi considerate o exemplificare a crizei instituționale și a capitalului social, ce precede opțiunea Marii Britanii pentru Brexit sau alegerilor din 2016 din Statele Unite.

Comentariul critic la adresa evoluției societății nu este, așa cum am încercat să arăt, unul care pornește de la efectele noilor tehnologii, ci care le folosește ca un cadru pentru a reinterpretă ideile filosofice importante despre ce înseamnă o viață bună sau cum ar trebui să arate societatea ideală. Elementele SF și distopice ale serialului permit

ancorarea reflecției filosofice în teorii adecvate pentru interpretarea acestuia: Școala de la Frankfurt, Michel Foucault sau Jean Baudrillard sunt referințe des întâlnite în analizele privind substratul filosofic al Black Mirror.

În încheiere ar merita amintită o altă perspectivă privind condițiile de posibilitate a transformărilor care sunt puse preponderent pe seama evoluției noilor tehnologii. Mediul digital, micro-mediul rețelelor de socializare, cultura consumerismului, implicațiile capitalismului și neoliberalismului asupra identităților și relațiilor sociale ar putea fi discutate ca simple simptome ale dezvoltării tehnologiei, corelată cu o anumită cultură politică. Cu toate acestea, ele reflectă schimbări într-un strat mai profund și, în termenii filosofului american John Rawls, vizează raționalitatea binelui, caracterul just procedural și totodată echitabil al structurii de bază a societății și, la fel de important, stabilitatea societății care aderă la o concepție cuprinzătoare despre dreptate.

Din această perspectivă, dilemele pe care le prezintă Black Mirror pot fi reformulate, de exemplu: *Men Against Fire* este în primul rând o consecință a renunțării la concepția morală despre indivizi ca având o inviolabilitate bazată pe dreptate, adică a eliminării exigențelor de inspirație kantiană privind autonomia. Arkangel nu ridică doar problema potențialului distructiv emoțional al dispozitivelor de monitorizare continuă prin care se exercită controlul parental, ci, înainte de toate, pe cea a statutului moral al copiilor și a definirii scopului și limitelor instituției familiei ca parte a structurii de bază. *White Bear* aduce în discuție prioritatea principiului libertăților egale fundamentale în fața justiției, bazate pe voința majorității și ideea că dreptatea socială vizează aranjamentele sociale fundamentale, nu instituții izolate. *Nosedive* poate fi interpretat ca o consecință a eliminării pluralismului legitim ce caracteriza formarea planurilor raționale de viață ale indivizilor și incapacității de a preveni cu ajutorul instituțiilor drepte tendința spre invidie și egoism, despre care Rawls crede că reflectă neîncrederea în planurile proprii de viață și că sabotează coeziunea socială. Toate acestea reflectă, în cele din urmă, lipsa de stabilitate a societății, care decurge mai ales din incapacitatea de a forma în indivizi motivația de a acționa drept și de a contracara

acțiunea altor forțe: presiunea economică, tendința naturală spre egoism sau schimbările în relațiile sociale și raportul stat-indivizi pe care le aduce dezvoltarea noilor tehnologii.

Note

¹ Charlie Brooker, "The Dark Side of Our Gadget Addiction", *The Guardian*, 1 decembrie 2011

<https://www.theguardian.com/technology/2011/dec/01/charlie-brooker-dark-side-gadget-addiction-black-mirror>

² Charlie Campbell, "How China is Using Social Credit Scores to Reward and Punish its Citizens", *Time*, 2019 <https://time.com/collection/davos-2019/5502592/china-social-credit-score/>

³ Printre cele mai importante lucrări de referință, care combină critica ideii de progres formulată de Iluminism și cadrul teoriei critice este studiul lui Theodor Adorno și Max Horkheimer, *Dialectica Luminilor*, menționat adesea în dezbaterile de specialitate privind temele filosofice din Black Mirror.

Bibliografie

Arnopp, Jason, Charlie Brooker și Annabel Jones. 2018. *Inside Black Mirror* London: Ebury Press.

Brooker, Charlie. 2011. "The Dark Side of Our Gadget Addiction", în *The Guardian*, 01.12.2011,

<https://www.theguardian.com/technology/2011/dec/01/charlie-brooker-dark-side-gadget-addiction-black-mirror>

Campbell, Charlie. 2019 "How China is Using Social Credit Scores to Reward and Punish its Citizens", în *Time*, versiunea online, colecția Davos 2019 <https://time.com/collection/davos-2019/5502592/china-social-credit-score/>

Cirucci, Angela M. și Barry Vacker (Eds.). 2018. *Black Mirror and Critical Media Theory*. Lanham: Lexington Books.

Clayes, Gregory. 2017. *Dystopia. A Natural History*. Oxford: Oxford University Press.

Foucault, Michel. 2005. *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, traducere de Bogdan Ghiu. Pitești: Paralela 45.

Foucault, Michel. 2009. *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977-1978*, editat de Michel Senellart, traducere de Graham Burchell. New York: Palgrave Macmillan.

Hooke, Alexander E. și Heather L. Rivera. 2018. *The Twilight Zone and Philosophy: A Dangerous Dimension to Visit*. Chicago: Open Court.

McSweeney, Terence și Stuart Joy (Eds.). 2019. *Through the Black Mirror. Deconstructing the Side Effects of the Digital Age*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.

Rawls, John. 1999. *A Theory of Justice*, CA, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, ediție revizuită.

Sanders, Steven M. (Ed.). 2008. *The Philosophy of Science Fiction Film*. Kentucky: The University Press.